

Sárkány Kálmán (Budapest):
Csodaszarvas mondáink és
legendáink⁴⁹

Az emberül élő kígyóval szimbolizált termékenység-istenhit mellett egy hasonló isteni hiedelem, honfoglalásunk mitikus vezérállata, a „szarvas” is foglalkoztatta népünk képzeletvilágát. Ősi mondáinkban egy-egy villanásra feltűnő lénye arra mutat, hogy népünk egy része benne látta jólétének – az ember-, állat- és növényvilág szaporodásának – előmozdítóját.

A szarvas tisztelet már az ősidőkben is élt.

A filozofikus szemlélet a körülötte levő lények vagy természeti jelenségek megnyilvánulásában látta az emberfeletti (isteni) erők működését. Így ősszel a rengetegbe elvonuló, agancsait vesztő, tavasszal csillogó szőrzettel, ékebb agancskoronával megjelenő szarvasban az újjászületést látta.

Sokat foglalkoztatta a történészek világát, de írásos emlékek hiányában csak sejtették, de nem tudták mibenlétét meghatározni. Mircea Eliade a kelet-európai népek hitvilágával foglalkozva, az „Eltűnő istenekről” szóló tanulmányában azt írja, hogy kivesztek az emberi tudatból a szimbólumok, képmások, amelyek a régi mesés időkben, amikor egy-egy állat képviselte a világi titkot és azok jelentőségét, és tették érthetővé a világot – mert nem volt hasznos a mindennapi életben. Ennek ellenére tovább élnek a képzeletben, álmokban, irodalmi és művészi alkotásokban. Ezért felbecsülhetetlen érték az emberi tudás számára.

Most újabb írásos emlékek bukkantak fel a porosodó könyvtári polcokról és az ősidőkben homok alá került agyagtáblákból. Így a latinból törökre, onnan magyarra fordított Magyarok története és a Mezopotámiában fellelt, megfejtett és közzétett mítoszokban.

Ezeket mutatom be, mert ha eddigi tudomásunk is felbecsülhetetlen értékű, mennyivel inkább azok lesznek az új történelmi adatok és mítoszok, amelyek érthetővé teszik és megvilágítják csodaszarvas mondáinkat.

Ez a hiedelemvilág nem folytatása az emberformájú termékenységisten kultuszának, hanem isteni tevékenység továbbélése egy olyan nép szarvasában, amelynek éltető erejében addig is hitt.

Hopp Ferenc, a Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum igazgatója, a keleti népek jelképeiről L. Karizmos, J. Iten-Maritz és Effi Biedrzyński tudósokra hivatkozva azt írja, hogy a szarvak az erőt, becsületet, termékenységet, a szarvasok pedig a hosszú életet és az újjászületést jelképezték.

Első eredetmondánk csak nemrég került napvilágra, dr. Blaskovics József, prágai turkológus professzor fordításában. Ennek mítikus alakja egy hirtelen megjelenő és eltűnő, csodálatos színekben pompázó vad. Megjelenése és mondai őseinkre kifejtett hatása szarvaszerű lényt sejtet. Egymás után két változatban van meg. Röviden kivonatolva közlöm mindkettőből azokat a mítikus részeket, amelyek tartalmilag egyezők vagy kiegészítik egymást, és lényegükben hasonlóak a Kézai krónikájához fűződő szarvashoz, valamint a honfoglalás idején hazánk területén feltűnő szarvas mondákhoz és legendákhoz. Továbbá a honfoglalás és az azt megelőző korszak régészeti leletei között fennmaradó iparművészeti szarvas ábrázolásokat a bennük levő mítikus elemek megértése és összehasonlítása végett.

⁴⁹ *Első Magyar Őstörténeti Találkozó (Benidorm, 1986.) Előadásai és Iratai. Acta Historica Hungarica Turiciensia I. évfolyam I. szám. Zürich, 1991. pp. 81–84. ISBN 9630289261*
<http://mek.oszk.hu/06300/06366/06366.pdf>.

Magor és Hunor királyfiak, Nimród elsőszülött fiai, akik egy sátorban laktak atyjukkal, vadászni mennek. Egyszer csak egy csodálatos vad tűnt fel előttük, amely különféle színekben pompázott. Üldözőbe vették, de Perzsia határán a hegyek közé érve eltűnt. Sem nevét, sem fajtáját nem ismerték.⁵⁰ A királyfiak a szomorúság és bánat tengerébe merültek. Visszatérve kérték atyjukat, hogy az eltűnés helyén, Adzsem (Perzsia) határán levő hegyes vidéken monostort építtessen számukra, ahol a világ népeitől elvonulva saját gondjaikkal foglalkozhatnak. Nimród kérésüket meghallgatta. Öt évig éltek a monostorban teljes elvonultságban. Aztán szívük rejtekében felébredt az uralom utáni vágy. Megismerve a hatalom örömeit, visszatértek. Feleségül vették Perzsia közelében egy tatár bég két csodaszép lányát. Nimród halála után Hunor apósához fordult, aki Dzsiddia tartományát neki adományozta. Ez a tartomány Szamarkandtól a Fekete-tengerig terjedt. Így Hunor Adzsem szomszédságában telepedett le. Később, miután megsokasodott, Pannóniába költözött, amelynek bőséges folyamai, sok gyümölcse és termése volt, és az ő nyelvükön – azaz Hunor népének nyelvén – beszéltek az ottani népek.

Egy másik elbeszélés szerint így szól a történet:

Hunor⁵¹ törzsének előkelőségeivel vadászni ment, mikor is váratlanul egy csodás színben pompázó vad tűnt fel előttük. A vad egy másik törzs tartománya felé menekült. Mikor Hunor a vadat megpillantotta, megragadta szívét ez a szerencsés jel. Így szólt: „Ha ezt a vadat elejtem, ebben az országban sikerül elérnem a nyugalmat, de ha nem, sorsszerűen el kell foglalnunk Pannónia tartományát, amelyről kedvező híreket hallottunk.” Utána vágatott, de azon a helyen, ahol a vad zsákmányul kellett volna essen, eltűnt a szeme elől. Hogy hívják, miféle fajta, nem tudta. Ekkor Hunor azt mondta: Ez jel és utalás nekem és népemnek, hogy ebben az országban nem élhetünk, más országban kell letelepednünk. Hunor katonaságot kezdett gyűjteni, de meghalt, és így rokona, Kattar bégfi vette át a vezetést, és jött népével Pannóniába. (Dr. Blaskovics J. Magyar Nemzet 1978. I. 3. B. Továbbá ld. Magyar őstörténet. Tarih-i Üngürüş. Budapest, 1982.)

Mint azt Kézai krónikájának megfelelő helyén olvassuk, Ménrót elsőszülött fiai, Hunor és Magor, akik apjuktól megválva külön sátrakba költöztek, vadászni mentek ... egy szarvas üsző bukkant fel előttük ... amint üldözték, Meotisz ingoványaiba menekült, ahol végképp eltűnt. Meotisz vidéke a perzsi hazával szomszédos. Az ingoványt bejárva visszatértek, atyjuk engedélyét kérték az ottan való letelepedésre, és öt esztendeig ki sem mozdultak onnan. Azután kikalandoztak. Férjeik nélkül otthon maradt asszonyokra, gyermekekre bukkantak, akiket magukkal vittek. Köztük volt Dula alán fejedelem két leánya, akiket feleségül vettek. Hosszas tartózkodás után hatalmas nemzetséggé kezdtek növekedni... Elköltöztek, illetve megszállták Skytiát. Itt elszaporodtak, mint a fővény, végül is tovább jöttek a Tisza folyóig. (Györffy Gy. 183. old.)

Szent László legendája:

Amint ott állottak ... egy szarvas jelenik meg előttük, melynek szarvai rakva égő gyertyákkal ... azután fut az erdő felé ... egy helyen megáll. A katonák nyilaznak rá ... elmenekül és a Dunába szökellék. Monda Szent László: „Bizony nem szarvas, hanem Isten angyala vala.” Mi lehet a sok égő gyertya, amelyet a szarvain láttunk? – kérdezi Géza király. Nem gyertyák azok, hanem tündöklő szárnyak tollai, azért állt meg, hogy oda építsük Szűz Mária egyházát – mondja Szent László... Géza király tehát megalapítja a váci egyházat és azt sok birtokkal és faluval megajándékozza. (Sebestyén Gy. Budapest, 1904. I. 30. old.)

Bors vezér várépítése:

(A magyarok cselekedeteiből kivonatolva.)

⁵⁰ Vesd össze: Sarabha a titokzatos vadállat. Lásd a Jegyzetben az írás végén. – *A szerk.*

⁵¹ Magor és népe visszamaradt Adzsem közelében.

Bors vezér a Garam folyó mellett lovagolt. Egy szarvas futásnak eredt előttük, és nekivágott a hegytetőnek. Bors üldözőbe vette és a hegyen lenyilazta... A hegy ormán egy várat építtetett ... igen erős várat emelt: egyszermind a maga tulajdon nevét ruházta rá, úgy hogy Bors várának hívják. (Sebestyén Bp. 1904. II. 329. old.)

A csodafiú szarvas regéjéből:

Ne siess, ne siess, Uram, Szent István király az én halálomra. Én sem vagyok vadlövő vadad, hanem én is vagyok az atya istentől hozzád követ... Homlokomon vagyok fölkelő fényes nap. Oldalamon vagyok árdeli szép hold. Jobb vesémen vannak az égi csillagok... (Sebestyén Gy. 333-334. old.)

Ha a szarvasok üldözéséhez nem fűződnének mitikus jelentőségek, és az üldözők között nem volnának különös képzeletbeli lények, elkönnyvelhetnénk az elejtésükre való törekvést egyszerű vadászatnak, így azonban érthetetlennek látszik, miért igyekeznek halálba vinni a tiszteletben álló, senkinek sem ártó szarvast. Az ősi mítoszok ugyan a városállamok emberalakú termékenységistenéről szólnak, de ismerték a körülöttük levő népek hiedelemvilágát, így a szarvast is.

Az alvilág ördögeiről is kell még szólnom. A kezdeti eposzokban alakjuk nincsen meghatározva, csupán azt hangsúlyozzák, hogy nem esznek, nem isznak, és hogy könyörtelen, megvesztegethetetlen lények.

A vadak szemében a vadász is félelmet keltő lény, aki elől menekülni kell, nehogy a halálba vigye őket. Egyébként Hunor és Magor is mitikus lénynek a fiai. Nimródot azonosítják Ninurta termékenység- és háborús istennel. Anyjuk Enkissza. (Meglátásom szerint Enki istennő mása.)

Évezredek teltek el, melyben megváltozott összetételű népek mítikus hiedelmeinek egymásra ható változásai mutatkoznak. A lényeg: a szaporodást, a bőséget előidéző hitbeli tevékenység ugyanaz.

A változások nem történnek simán. Legyőzött népek legyőzött istenei helyét a győzők más istenei foglalták el. A legyőzöttek nem pusztultak el teljesen. A hiedelmek nehezen engedtek fel. Látszólag fejet hajtottak, de rejtve tovább éltek az új hit új alakjaiban. Szép példája ennek a legendában leírt fénylő jelenség, amelyben Géza király a csodaszarvast, az új hitben erős László pedig az Úr Angyalát látja, vagy a csodafiú szarvast, aki magát az Atya Isten követének tartja.

A termékenységisten-hitvilágra vonatkozó mondákat elemezve nézzük meg először is, miben mutatkozik meg az isteni jelleg. Dumuzi termékenységisten, Anyja és az ég nagy kígyója (más helyen Detur juh istennő), ő maga Uti napisten sógora. A Tarih-i Üngürüszen közölt első eredetmondánk vadja csodás színekben pompázott. Megjelenése a királyfiak népének nyugalalmát, eltűnése a kényszerű elvándorlást jelezte. Abban a korban, a perzsák körüli hit világában az isteni jelleget a fényességgel jelezték.

Kézai szarvasa nem pompázott fényben, mégis arra készítette a királyfiakat, hogy ott telepedjenek le, ahol eltűnt.

Bors vezér szarvasa is mítikus lény. Azt sugalmazta, hogy a szarvas elejtése közelében építsen várat, és ott alapozza meg nemzetsége jövőjét.

A legenda szarvasa világított.

A csodafiú szarvas magát Isten követének mondja. Homlokán fénylő nap, oldalán árdeli szép hold és világító sörény.

A szentéllyel való kapcsolat:

Dumuzinak szentélye volt a királyi udvarban, ahol a szent nász misztériumát ápolták. Nimród fiai az általuk épített monostorba vonulnak, és ott tűnődnek nemzetségük jövőjének

megalapozásán. A Kézai mondájában szereplő királyfiak elrejtett helyen, az ingoványban töltenek öt évet. Bors vezér pedig várat épített, ahol családja jövőjét biztosítja. A legenda szarvasának megállása helyén is várat építenek, de azt már nem az anya istennő, hanem az Isten anyja tiszteletére.

Az üldözésben való folyamatosság:

Dumuzinak, az emberformájú istennek, az alvilág istenének az őrei az ördögök. Az eredetmondák csodálatos vadját, a csodaszarvast és a csodafiú szarvast is az uralkodó hatalom végrehajtói, királyfiak, katonák üldözik, nyilazzák, hogy a sötét, rideg alvilágba kényszerítsék. A kínzások miatti fájdalmak, a tehetetlenség tudata, kétségbeesés már abban a korban is foglalkoztatta az írók, képzőművészek képzeletét, így a hanyatlás fájdalmas kifejezése mutatkozik a zöldhalompusztai lelet – az aranyszarvas – mozdulatán.

A zöldhalompusztai leroskadó, fejét hátrafelé fordító aranyszarvas. Az állat fejét, lábait zsinórminta díszíti. Az agancs és a nyak közötti felületen kampós csőrű madárfej látható. A szarvas mellett oroslánfigurákkal díszített aranyláncot találtak. Hasonló tárgyak előkerültek sztyeppevidéki kurgánokból. Rendeltetése a régészek szerint viselője társadalmi helyzetét és hatalmát jelképező pajzsdísz és a Kr. e. 6. században került a földbe.⁵²

A réműlet kifejezése van meg a bulgáriai (garcsinovói) préselő mintán. Az üldözött szarvas mögött oroslán griff, előtte ragadozó madár, amely rátámad. A madár aránytalanul nagy csőre és karmai ördögi kegyetlenséget éreztetnek. (Thrák régészeti katalógus 202. lelt. sz. Szépművészeti Múzeum, 1978.)

Garcsinovói bronz préselőminta az 5. századból.⁵³

⁵² <https://mnm.hu/hu/kiallitasok/kelet-es-nyugat-hataran/vaskor>

⁵³ <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%8A%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:NHMB-Garchinovo-Stamp-anvil-5centuryBC--copy.jpg>

A bőség és szaporodás misztikuma miben mutatkozik meg?

Így mi az oka a vágnak, hogy a királyfiak meg akarják szerezni a váratlanul feltűnő vadat, és miért szomorodnak el, amikor a vad váratlanul eltűnik?

A királyfiak, mint elsőszülöttek, atyjuk palotájában laktak, de már közelgett az idő, amikor önálló életet élhettek. Ez felvetette a gondját a család, tovább menően a nemzetség megalapításának. Előfeltétele a területszerzés, bőven termő állat- és növényvilággal. Ennek kutatására indulnak.

Ősi hiedelemvilági jelenség tűnik fel. Az isteni lényt ismerik fel benne, aki minden élet tovább teremtő, életet adó erejét hordozza magában. Úgy érzik, gondjaik meg lesznek oldva, mert a vad elejtésével, alvilágba kerülésével és újra születésével megújul az élet, szaporodás és bőség következik be.

Bors vezér az ország biztonságának megóvása végett területkutatásra indul. Felbukkan ismét a „szarvas”. Azon a helyen, ahol a szarvast lenyilazta, építi fel várát, és annak saját nevét adja, hogy megalapozza nemzetsége jövőjét.

A Legenda szarvasának megállása helyén épített egyházalapítást is követi a bőség, falvak, birtokok adományozása.

Az új hit felvétele után megjelennek a csodafiú szarvasok, akik mint az új Isten követői bőséget, jólétet kívánnak, és összeregélik az ifjú párokat. Nem szeretkeznek, hanem házasságra regélik (varázsolják) az ifjakat.

Sebestyén Gyula megállapítja, hogy a regélés szokása már a középkori népeknél is megvolt, ahol leánykéréssel és szaporodással szerepelt a régi szokások között. Megállapítása szerint keleti eredetű, és a magyar emlékek révén bizonyítható, hogy a keleti népek perzsa közvetítés útján megismerhető napkultuszának emlékei közül valók. Későbbi tanulmányában azt írja, hogy Babylónia volt a tűz- és napimádás fő fészke. (Sebestyén Gy. 1904. I. 343. old.)

Sebestyén Gy. felismerte a csodaszarvas áldást hozó szerepét, de azt teljesen az égitestek járásának misztikus világába helyezte.

A megjelenés ténye

A megjelenés itt látomás. Fénylő jelenség, amely váratlanul lép fel, és gyorsan tűnik el. Megmutatkozik minden „szarvas”-mondánkban.

Régi elbeszélésekben nagy szerepe volt a látomásnak, sugalmazott és cselekvésre készítetett. A Magyarok Történetének (Tarih-i Üngürüs) elbeszélése szerint Kattar kánt is Iszkendernek egy látomása bírta a Pannóniában való letelepedésre (dr. Blaskovics 28. old.).

A vad elejtésének és eltűnésének helye nem egyértelmű. Az elejtés helye szent hely, ahol a halál és az újjászületés nagy misztériuma lejátszódik. Ez a hely a „kígyó” szimbólumú istenség esetében a föld mélyében, a szarvas szimbólum esetén általánosságban van megjelölve, mint az ingoványban, a vízben, a hegyen. Mindenütt azt jelenti, hogy ott van a hely, ahol az elkövetkező jólét, szaporodás előfeltételei megvalósulnak. Nincs helye további keresésnek. Megépítik ott az egyházat, a várát.

Sikertelenséget is jelent. A hely mégis mítikus jelentőségű, mert az üldözők közelében maradhatnak az üldözöttek, és megnyílhat ismét a találkozás lehetősége. A közelségben közelebb juthatnak céljaik megismeréséhez.

A királyfiak elvonulása valóban sikerre vezetett, mert megismerkedtek a hatalom megszerzésének feltételeivel: területszerzéssel, házassággal, szaporodással. A felsorolt hagyomány- és hitbeli elemek egybevetése után megállapítható, hogy a mezopotámiai termékenységisten (Dumuzi) kultuszának képzete népünk egy részénél az emberformájú „sárkányban”, más részénél a csodaszarvas mondákban él tovább. Bár a két isteni lény megjelenési alakja és tevékenysége különböző, megújodást, bőséget, szaporodást jelentő

tartalmában ugyanaz. Mielőtt e fejezetet lezárnám, fel kell említenem a következő ellenvetést:

1) A mezopotámiai liturgikus költemények megírása óta több ezer év telt el, és azért nincs lehetősége a felismerésnek! Szerintem nem azon múlik a felismerés, hogy időközben mennyi idő telt el, hanem hogy mennyi írásbeli, avagy tárgyi emlék maradt fenn. Az általam hivatkozott ősi világ – időbeli távolsága ellenére – egészen közel van hozzánk. Előttünk, az asztalunkon, miként a régi görögök és rómaiak hitvilága, hétköznapi élete, amelyet kétezer éves idő- és térbeli távolság ellenére jobban ismerünk, mint saját ezeréves honfoglaláskori életünket.

2) Továbbélést az újabban felmerült adatok ismeretében nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert olyan kérdések merülnek fel és vetődhetnek fel ezután is, amelyekre csak ezek figyelembevételével lehet választ adni. Ilyenek pl. a nagyszentmiklósi kincslelet edényein látható ábrázolások, amelyeknek közel kétszáz éve folyó magyarázata – mint László Gyula idevonatkozó tanulmányában kitűnik – megfejtetlen maradt.

Jegyzet:

Sarabha a titokzatos vadállat. Erről a titokzatos állatról szólnak az ind mesék. Úgy írják le, mint hatalmas vadállatot, amely még az oroszlánnál is erősebb. A külsejére vonatkozó elképzelések különfélék és ellentmondásosak, a kecskével, de leggyakrabban a szarvasok családjával hozzák kapcsolatba. A Rigvédában az ind himnusz említi a sarabhát ... mint valami mítikus személyiség jelenik meg, mint aki az égi szférához tartozik.

Kézai szarvas-elbeszélése nem azonos kultúrkörbe tartozik, ami arra utal, hogy Hunor és Magor népe sokáig külön élt egymástól. Ugyanis a magyarok körében leírt vadászatban csak az első változatban van együtt Magor és Hunor. A második változatban csak Hunor megy vadászni, csak ő vonul el apósához, és ő kezd katonaságot gyűjteni, hogy Pannóniát megszerezze. Magor neve nem szerepel tovább, nem megy Pannóniába, és Attila utódai között sem fordul elő neve. Miután Perzsia közelében vadásztak, nyilvánvaló, hogy ott maradt. Neve csak századok múlva, Kézai és Anonymus krónikájában s egy-két keleti kútfőben olvasható.

Az, aki elfog egy sarabhát, isteni hatalmat nyer. Ezt figyelembe véve Hunor azért örült meg a hirtelen felbukkant szarvasnak, mert úgy érezte, hogy elfogásával itt az alkalom az isteni hatalom megszerzéséhez és hazai uralmának megszilárdításához.

A ragadozó és szarvas közötti küzdelem ugyancsak más kultúrkörbe tartozik, de amint Mircea E., Renée Grosset-re hivatkozással írja, ez is mezopotámiai világon alapszik. (Mircea 157. old.)

Hogy a szarvasban és kígyóban az őskor bölcselői isteni lényt láttak, közlöm itt Dumuzival, az emberformájú termékenységistennel való összefonódás egyik mítoszi jelenetét: Dumuzit az ördögök elfogják, és az alvilágba (halálba) kényszerítik. Utu napistenhez folyamodik segítségért: „Kezemet változtasd szarvasévá, alakom másítsad meg, ördögeim kezéből így kicsúszhatnék...” Utu könnyeit elfogadja, kezét átváltoztatta, alakját megmásította, s ő mint erős fejű kígyó, átkelt a hegység rétjein.

A három eredetmonda a két kultúrkörre s a két rokon nép kétszeres egyesülésére mutat. A két első, a fel nem ismerhető csodálatos vadjárval és kolostorba vonulásával Belső-Ázsiára és Indiára, a harmadik a dáma mezopotamikus szarvassal Mezopotámiára utál. Az első mondanban egy tatár fejedelem, a harmadikban egy alán fejedelem lányait veszik feleségül a királyfiak.

Mínthogy csak Hunor költözött el népével a tatár tartományba, Magor helyén maradt (Perzsia határán). A másodsori egyesülés akkor történik, amikor jelenlétüket a Kaukázus közepén az alánokkal szomszédos helyen találják. Valószínűleg a déli hadjáratai folytán Kaukázus hegyei közé menekülő hunoknak és az alsó Zab folyónál élő magyaroknak a

menekülései okozták a kaukázusi letelepedést, amely később a nyugatról visszatérő és Szkítiában megerősödő hunokkal való szövetségre vezetett a Pannónia visszaszerzése végett.

Hazánkban az eredetmondák mítikus elemei összefonódva mutatkoznak.

Irodalom:

Blaskovics József: Magyar Nemzet 1977. január 3. A magyarok története, Budapest, 1982.

Magvető. Budapest, levéltár-beli közlései, 1977., 1980. Prága.

Hét évszázad magyar versei. Budapási, Szépirodalmi Könyvkiadó. Népköltészet cím alatt. 1966.

Ipoly A.: Magyar mitológia. Budapest, 1929. 302. old.

Gombos Károly: Lakáskultúra 1980/3. és bővebben kifejtett levele.

Kézai S.: Gesta Hungarorum. Budapest, 1963. 49. old.

Komoróczy G.–Rákos S.: Gilgames - Agyagtáblák üzenete. Budapest, 1974.

László Gyula: A nagyszentmiklósi kincs. 1978.

Mitológiai ABC. Budapest, 1970.

Sebestyén Gy.: A honfoglalás mondái I-II. 1904. II. 201. old.

G. M. Bongard-Levin: Szkítiától Indiáig. Budapest. 1981.

Mircea Eliade: Zaimoxis. The vanishing God. USA. Chicago, 1972.